

12. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду : Закон України від 1 грудня 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 1.
13. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції : Закон України від 19 травня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 3390-У.
14. Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. 1995. № 11. URL: www.rada.gov.ua.
15. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. 1992. № 6. URL: www.rada.gov.ua.
16. Про деякі питання практики застосування спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди : роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України від 1 квітня 1994 р. 1994. № 02-5/215. URL: www.rada.gov.ua.
17. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. 2004. № 13. URL: www.rada.gov.ua.
18. Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. 1995. № 4. URL: www.rada.gov.ua.

РАЗМЕТАСВА Ю. С.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії і філософії права
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*)

УДК 340 + 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.16>

ДЕМОКРАТІЯ, ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ІНТЕРНЕТ

У статті проаналізовано вплив технологічних інструментів, що використовуються в інформаційному суспільстві, на питання забезпечення демократії та прав людини. Розглядаються як позитивні, так і негативні аспекти такого впливу. Позитивні аспекти стосуються таких питань, як рівність у доступі, відкритість, прозорість, широка участь індивідів і груп в ухваленні публічних рішень, ефективний контроль з боку громадянського суспільства, нові форми громадянської активності, сприяння правам участі та свободі вираження. Негативні аспекти стосуються таких питань, як прямі й опосередковані загрози для прав людини, вторгнення у приватність, вплив на ухвалення рішень і вільний вибір осіб у демократичних процесах, радикалізація та поляризація поглядів. Усе це посилюється через «цифровий розрив», який визначається як нерівність у доступі, навичках і способах використання інформаційно-комунікаційних технологій. Цифровий розрив включає проблему доступу до інформації, застосування правильних інструментів роботи з нею та інформаційну сприйнятливість.

Особливу увагу у статті зосереджено на подвійній природі та проблемах Інтернету як специфічного явища, його ролі в захисті прав людини та просуванні демократії, як і у формуванні загроз для останніх. Розглядається потенційне ухвалення уніфікованих регулятивних правил, дилема двох парадигм, які відображають погляди на свободу та безпеку, а також можливості захисту прав людини та межі контролю з боку публічної влади, що ускладнює питання потенційного регулювання Інтернету.

У статті досліджено зміни у традиційних демократичних інструментах, оцінці демократичних процесів, а також інститутах демократії в цифрову епоху. Виокремлено питання електронної демократії, її визначення, впровадження окремих елементів. Розглянуто проблеми досягнення глобального демократичного режиму, їх зв'язок із типом суспільства та цінностей самовираження.

Ключові слова: демократія, електронна демократія, права людини, інформаційні технології, інформаційне суспільство, цифровий розрив, Інтернет.

Razmetaeva Yu. S. Democracy, human rights and the internet

The impact of technological tools used in the information society on democracy and human rights is analyzed in the article. Both positive and negative aspects of such impact are considered. Positive aspects include issues such as equality of access, openness, transparency, broad participation of individuals and groups in public decision-making, effective control, new forms of civic engagement, promotion of participation rights and freedom of expression. The negative aspects concern issues such as direct and indirect threats to human rights, invasion of privacy, influence on decision-making and free choice of persons in democratic processes, radicalization and polarization of opinions. All this is exacerbated by the digital divide, which is defined as the inequality in access, skills and uses of information and communication technologies. The digital divide includes the problem of access to information, the use of the right tools to handle it, and informational receptivity.

Particular attention is paid to the dual nature and problems of the Internet as a specific phenomenon, its role in protecting human rights and promoting democracy, as well as in creating threats to them. Such issues which may complicating the issue of potential regulation of the Internet are considered: the adoption of unified regulatory rules, as well as the dilemma of two paradigms that reflect views on freedom and security, the possibility of protecting human rights and limits of control by public authorities.

Changes in traditional democratic instruments, evaluation of democratic processes, and institutions of democracy in the digital age are explored in the article. The issues of e-democracy, its definition, implementation of individual elements are highlighted. The problems of achievement of the global democratic regime, their connection with the type of society and values of self-expression are considered.

Key words: democracy, e-democracy, human rights, information technology, information society, digital divide, Internet.

Вступ. Інформаційне суспільство суттєво змінює суспільні відносини, їх правове регулювання та деякі спільні цінності, породжує нові очікування та виклики. Використання технологічних інструментів здатне вирішити багато проблем, як і створити. Такі інструменти можуть, серед іншого, сприяти утвердженню справедливості й рівності, підтримувати та розвивати демократію, а також забезпечувати прозорість, відкритість, контроль і взаємодію між публічною владою, індивідами та групами. Серед досягнень інформаційного суспільства, безумовно, слід виділити Інтернет як таке явище, що набуло нечуваних поширення та впливу. У багатьох суспільствах інформаційного типу поширилася електронна

демократія яка, що передбачає існування традиційних та інноваційних інструментів, які можуть бути з користю застосовані в демократичних процесах.

Постановка завдання. Мета статті – зробити аналіз позитивного і негативного впливу технологічних інструментів, що використовуються в інформаційному суспільстві, на питання забезпечення демократії та прав людини. Особлива увага приділяється такому специфічному явищу подвійної дії, як Інтернет.

Результати дослідження. Поєднання цінностей та інститутів демократії із цифровими технологіями може мати як позитивний, так і негативний ефект. Позитивний проявляється передусім через такі аспекти, як: забезпечення широкої та доступної участі індивідів і груп в ухваленні публічних рішень та управлінні державою; забезпечення відкритості та прозорості в діяльності представників публічної влади; налагодження ефективного контролю за публічною владою з боку громадянського суспільства; поява нових форм громадянської активності; забезпечення високого рівня залученості індивідів у демократичні процеси. Крім того, і технологічне забезпечення традиційних форм та інститутів демократії, і народження нових феноменів – електронної демократії й електронного урядування – позитивно впливають на рівень реалізації та захисту прав людини. Так, електронна демократія посилює реалізацію «прав участі» та сприяє свободі вираження. Сама електронна демократія (або е-демократія) розглядається і як особлива форма демократії, і в більш широкому сенсі – як або її електронна підтримка, або ж нова концепція демократії як такої. Зокрема, вона визначається як «дистанційний метод взаємодії між громадянами та державними органами», а також як «метод здійснення влади народом», переважно через дистанційне голосування [1, с. 21]. Так само, як немає загальноприйнятого визначення демократії, немає і єдності думок щодо визначення е-демократії. Водночас, як слушно вказує І. Улицька, спільним для всіх цих форм виступає те, що «в умовах демократичного правління всі члени суспільства мають вільний доступ до влади, і кожен громадянин може розраховувати на забезпечення державою своїх універсальних прав і свобод» [11, с. 36].

Основні характеристики е-демократії включають розширення участі людей у демократичних процесах, прозорість і відповідальність перед суспільством, дистанційний зв'язок і електронний документообіг, а форми реалізації – е-голосування, е-парламент, е-законодавство, е-правосуддя і е-медіацію [7]. Такий тип демократії вдало сполучає елементи прямої і деліберативної демократії, оскільки тут водночас розширюється доступ до прямої участі осіб і можливості дійсного обговорення нагальних питань. Як пише Е. Лейб, деліберативна демократія заснована на «належному демократичному ухваленні рішень, на справжньому обговоренні, яке збільшує легітимність таких рішень» [5, с. 903–904]. Різноманітні інструменти е-демократії дозволяють забезпечити швидке поширення інформації, доступні майданчики для широкого обговорення, визначити уподобання суспільства та розгорнути дискусії щодо таких рішень із залученням усіх зацікавлених сторін, оперативно реагувати на пропозиції, заперечення та сумніви. Важливо зазначити, що ці інструменти мають бути відносно простими та зрозумілими для використання. Наприклад, ними можуть бути опитування, які не віднімають у громадян багато часу, зручно та надійно організовані і поширені онлайн таким чином, щоб охопити різноманітну аудиторію й забезпечити представленість думок усіх суспільних груп.

Важливим елементом демократії є забезпечення рівності доступу й участі громадян, що в інформаційному суспільстві виглядає цілком досяжним. Наприклад, інваліди, які не можуть брати участі в голосуванні, включаються в демократичні процеси за допомогою технічних засобів, як-от спеціальні машини для голосування або проведення виборів онлайн. Окремі технологічні інструменти дозволяють застосувати голосове розпізнавання тексту для тих, хто не може написати чи надрукувати петицію чи запит на доступ до публічної інформації. Водночас постають питання щодо верифікації осіб, безпеки використання даних, правильного підрахунку голосів, вразливості для кібератак та шкідливих програм. Крім того, постає проблема забезпечення всіх громадян технічними засобами та формування відповідних знань і навичок щодо їх використання.

Технології в інформаційному суспільстві не лише доповнюють і стимулюють розвиток демократії, а й впливають на оцінку демократичних процесів. Наприклад, їх можна використовувати для визначення ступеня демократичності режиму, зокрема за допомогою комплексних індексів демократії, які розраховуються авторитетними неурядовими організаціями. Розвиток технологій дозволяє поліпшити ці індекси, виключити грубі помилки під час вибірки, опрацювати величезний обсяг інформації, значно пришвидшити процес оцінювання. На додачу технології дозволяють відстежувати зміни в режимах, зокрема неочевидним способом. Наприклад, дають змогу перевірити, що змінилося в окремій країні після оголошеного реформування, чи дійсно публічною владою виконується або лише декларується рух до демократизації, відстежити тривожні й негативні зміни, отримати докази втручання до демократичних процесів тощо.

Негативний ефект поєднання цінностей та інститутів демократії із цифровими технологіями може проявлятися в таких аспектах, як прямі й опосередковані загрози для прав людини, вторгнення у приватність, вплив на ухвалення рішень і вільний вибір осіб у демократичних процесах, формування певної суспільної думки, радикалізація поглядів, успішне застосування елементів і прийомів інформаційної війни. Зазначені негативні ефекти можуть посилюватися через так званий «цифровий розрив».

Проблема захисту прав людини в інформаційному суспільстві, як пише І. Забара, ускладнюється такими чинниками, як складність визначення інформаційного суспільства, наявність у ньому негативних аспектів, що можуть загрожувати правам людини, невизначеність масштабу впливу інформаційно-комунікаційних технологій на людину та її права, відсутність загальноприйнятого визначення інформаційних прав, необхідність реалізації принципу поваги прав і свобод людини [9, с. 24]. Крім того, складно спрогнозувати, які саме права людини опиняються під ударом із кожною наступною інновацією, які неявні наслідки для прав приносять самі технологічні інструменти або специфіка їх використання в інформаційному суспільстві.

Справедливо зазначається, що засадниче питання демократії полягає в тому, як реально гарантувати права особистості, й епоха інформаційно-комунікаційних технологій може забезпечити їх захист, але також створює нові виклики та загрози, передусім щодо тотального контролю над поведінкою людини [11, с. 36]. Наприклад, комплексні онлайн-записи поведінки можуть транслювати те, що люди бажали б зберегти в таємниці, отже. Кожний пристрій потенційно є таким, що веде запис і передає дані, а долю тих даних, що потрапили до глобальних інформаційних мереж, фактично неможливо дізнатися або проконтролювати. Тому, як зазначається, питання про зростаючу загрозу конфіденційності, захищеності приватного життя, розумне й ефективно збалансування інтересів приватних осіб, бізнесу та публічної влади, залишаються відкритими [2]. Загроза порушення приватності негативно впливає на індивідуальне самовизначення, заважає реалізації свободі вираження, сприяє самоцензуруванню в поведінці та комунікаціях з іншими. Як стверджується, необхідні методи її збереження повинні втілювати такі вимоги, як: 1) зобов'язання, що обмежують використання персональних даних; 2) прозорі системи обробки даних; 3) зовнішній нагляд [8, с. 1700]. Проте впровадження будь-яких методів збереження приватності є складною проблемою, зважаючи на вражаюче бурхливий і непрогнозований розвиток технологій в інформаційному суспільстві та вигоди, які від цього отримують деякі суб'єкти правовідносин.

«Цифровий розрив» – це нерівність у доступі, навичках і способах використання інформаційно-комунікаційних технологій. Він також відображає соціальну й економічну нерівність у суспільстві. Деякі індивіди та групи можуть бути позбавлені можливості брати участь у супроводжуваних технологічними інструментами демократичних процесах через відсутність ресурсів (наприклад, обладнаних комп'ютерами приміщень), умінь і навичок (наприклад, невміння працювати із системами електронної верифікації особи), віку (наприклад, труднощі з освоєнням незвичних цифрових інструментів), гендеру (наприклад, відсутність освітніх можливостей для жінок у певних суспільствах) тощо. Проблема цифрового

розриву є не лише питанням доступу до технологій. Вона має три рівні: 1) проблема доступу до інформації, 2) проблема застосування правильних інструментів роботи з інформацією, 3) інформаційна сприйнятливість. Нарешті, цифровий розрив не зменшується, а навпаки, збільшується завдяки впровадженню деяких інновацій, а також через зміни у використанні інформаційно-комунікаційних технологій. Наприклад, зміни в підході до контенту, зумовлені застосуванням технологій Web 2.0. Спочатку споживання користувачами контенту змінилося на створення. Потім виникли нові звички користування соціальними медіа та мобільними додатками. Далі це призвело до ситуації, коли індивіди здатні легко користуватися технологіями без знання того, як вони дійсно працюють. Тому з'явилася нова точка цифрового розриву – між тими, хто розуміє, як активно й повно взаємодіяти з технологією, і тими, хто її пасивно споживає. Окрему проблему становить глобальний цифровий розрив, який відображає нерівність між країнами, що розвиваються, і розвиненими країнами або регіонами в міжнародному масштабі. Наприклад, для розвинених країн звичними стали стійкі онлайн-спільноти та громадська взаємодія через соціальні мережі, швидкий і повсюдний доступ до інформації, розробка рішень на основі аналізу великих даних, застосування в суспільному житті електронних читувальних пристроїв, е-послуги й електронна комерція, інтерактивні мапи та смарт-додатки, громадянська активність за допомогою е-урядування та мережеві комунікації загалом. Для країн, що розвиваються, багато пунктів із цього переліку виглядають так, ніби втілюються на іншій планеті.

Варто зазначити, що вивчення наведених аспектів і прогнозування наслідків поєднання цінностей та інститутів демократії із цифровими технологіями ускладнюється через подвійну природу значної частки технологічних досягнень. На перший погляд технології здаються нейтральним інструментом, проте в наближенні багато з них мають водночас позитивні й негативні риси або застосування. Одним з явищ інформаційного суспільства, яке має подібний подвійний ефект, є Інтернет.

Завдяки Інтернету значно збільшилися потоки інформації між представниками суспільства і влади, зріс рівень прозорості та з'явилися нові способи політичної комунікації. Водночас він створив власну ієрархію постачальників інформаційного контенту, які набувають популярності і зміцнюються як панівні джерела інформації. Такі позиції вони зберігають тому, що продовжують виробляти контент, який приваблює користувачів, а також надають останнім можливість впливати на суспільні дискусії онлайн. Звідси твердження про те, що Інтернет генерує рекордну кількість громадських рухів по всьому світу [3, с. 43]. Водночас Інтернет може згубно впливати на демократію і права людини. Зокрема, такий ефект може виникати через широке використання фільтруючих програм і налаштувань, які надають користувачу лише ту інформацію, яка узгоджується з його схильностями та переконаннями. Це може зміцнювати упередження та звужувати горизонти сприйняття, сприяти поляризації та радикалізації поглядів індивідів і груп, поглиблювати ворожнечу. Зростання залежності від інформації в Інтернеті може призвести до зменшення загального соціального досвіду та зниження рівня толерантності. Досить часто висувуються різноманітні пропозиції щодо ухвалення низки правил використання Інтернету та його регулювання загалом, які могли б поліпшити цей несприятливий вплив. Так, у контексті збереження права на свободу вираження значення Інтернету важко переоцінити. Водночас, як пише Д. Нунціато, треба зробити негайні кроки, щоби зберегти наше право на свободу слова в Інтернеті, оскільки він уже перебуває під фактичним контролем постачальників послуг доступу до інформаційної мережі та власників пошукових систем [6, с. 1]. Українською важко уявити, що єдина модель регулювання може бути погоджена на загальносвітовому рівні. Але навіть допускаючи ухвалення уніфікованих правил регулювання, навряд чи можна очікувати, що утримати розвиток Інтернету і поставити його в якісь рамки буде можливо.

Дилема двох парадигм, які відображають погляди на свободу та безпеку, а також можливості захисту прав людини та межі контролю з боку публічної влади, ускладнює питання потенційного регулювання Інтернету. Крайні погляди тут представляють умовні Інтернет-лібертаріанство та Інтернет-патерналізм, пошук балансу між якими, як зазначає А. Костенко,

«має велике значення для нормального функціонування екосистеми прав людини в Інтернеті» [10, с. 73]. У будь-якому разі таке балансування має бути пропорційним, як з огляду на сутність демократії та прав людини, так і з огляду на те, що ані абсолютна саморегульованість і децентралізація, ані повний контроль і жорстка цензура неможливі в інформаційному суспільстві.

На завершення потрібно зупинитися на питанні щодо неминучості глобального демократичного режиму в суспільствах інформаційного типу. Сьогодні майже повсюдно переважає думка про те, що демократія виступає як «універсальний стандарт політичної організації суспільства, а країни тоталітарного та авторитарного типу є малопріємними винятками та приречені на «демократичний транзит»» [11, с. 35]. Багато сподівань на встановлення глобального демократичного режиму базуються на вирівнюванні економічного розвитку країн світу. Водночас дослідження демонструють, що просте досягнення певного рівня економічного розвитку не продукує демократію, це можливе лише завдяки змінам у поведінці та діяльності людей [4, с. 551]. Економічний розвиток впливає на стійкі зміни в суспільних цінностях, що робить появу й виживання демократичних інститутів вірогіднішими [4, с. 563]. Це мають бути передусім цінності самовираження, які тісно пов'язані з такими соціальними явищами, як демократія та громадянське суспільство.

Висновки. Технологічні інструменти в інформаційному суспільстві несуть багато ризиків для демократії та прав людини, проте їхні переваги й можливості є значними. Вони можуть посилювати демократію через забезпечення демократичних процесів, формування активної громадянської позиції, зміцнення контролю з боку індивідів та збільшення їхнього впливу на публічну владу, сприяння рівності та справедливості, упровадження е-демократії. Вони також здатні підвищити рівень реалізації та захисту прав людини, що особливо проявляється у свободі вираження та правах участі, ефективно забезпечувати права онлайн, реагувати на зміни в їх концепції, змісті й обсязі, зрештою, просувати освіту у сфері прав і свобод, а також ідею їхньої безумовної цінності.

Водночас виклики для демократії та прав людини і наслідки розвитку Інтернету в цифрову епоху мають стати предметом подальших досліджень. Особливу увагу потрібно сфокусувати на проблемах балансу свободи та безпеки, збереження приватності в найширшому розумінні, на подоланні цифрового розриву, методах і межах правового регулювання кіберпростору, а також юрисдикційних питаннях.

Список використаних джерел:

1. Antonov J. Legal Instruments of E-democracy for the Development of Civil Society in International Practice. *Czech Yearbook of International Law*. 2014. Vol. V. P. 19–38.
2. Engaging Privacy and Information Technology in a Digital Age / ed. by James Waldo, Herbert S. Lin, Lynette I. Millett. *Committee on Privacy in the Information Age, National Research Council. National Academies Press*. 2007. 452 p.
3. Fish E. Is Internet Censorship Compatible With Democracy? Legal Restrictions of Online Speech in South Korea. *Asia-Pacific Journal on Human Rights and the Law*. 2009. № 2. P. 43–96.
4. Inglehart, R., Welzel C. Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics*. 2010. № 8 (2). P. 551–567.
5. Leib E. Can Direct Democracy Be Made Deliberative? *Buffalo Law Review*. 2006. Vol. 54. P. 903–925.
6. Nunziato D. Virtual Freedom: Net Neutrality, Free Speech, and Democracy in the Internet Age. *Stanford University press*. 2009. 216 p.
7. Recommendation CM/Rec (2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009. URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp.
8. Schwartz P. Privacy and Democracy in Cyberspace. *Vanderbilt Law Review*. 1999. Vol. 52. P. 1609–1701.
9. Забара І. Захист прав людини у інформаційному суспільстві: концептуальні підходи в науці міжнародного права. *Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві* :

матеріали Науково-практичної конференції, 1 квітня 2016 р., м. Київ / упорядн. : В. Фурашев, С. Петраєв. Київ : НДПП НАПрН України, Національний інститут стратегічних досліджень ; Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, НТУУ «КПІ» ; Політехніка, 2016. С. 24–29.

10. Костенко А. Інтернет-лібертаріанство та інтернет-етатизм у контексті інтернет-прав людини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 1. С. 62–75.

11. Улицька І. Електронна демократія у глобалізованому світі. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 4 (21). С. 35–38.

ТУРЯНСЬКИЙ Ю. І.,

доктор економічних наук, доцент,
член Науково-консультаційної ради
(Конституційний Суд України)

УДК 340.12: 342.726

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.17>

СОМАТИЧНІ ПРАВА ЯК НОВІТНЯ ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті проведений аналіз юридичного розуміння соматичних прав як групи прав нового покоління. Констатовано, що в розумінні поняття соматичних прав немає єдиних наукових підходів чи узгоджених тлумачень. Більшість науковців зводять цю групу прав до узаконеної можливості людини користуватися своїм тілом.

Зауважено, що поняття соматичних прав розвинулося на території держав колишнього соціалістичного табору, не є характерним для правової науки європейських держав. Безумовно, вказана проблема є предметом наукових дискусій за кордоном, однак формування в окрему групу повною мірою ще не набула.

Більшість соматичних прав – права, пов'язані з розвитком біотехнологій і медицини. Тому часто вони визначаються як права, які стосуються біології та медицини, проте констатовано, що повного збігу понять соматичних прав і прав, пов'язаних із розвитком біомедицини та біотехнологій, немає, оскільки соматичні права є ширшою групою, включають право на сексуальну та гендерну ідентичність, можливості, пов'язані з тілом, наприклад, евтаназію чи вживання певних засобів тощо.

Доведено, що ця категорія прав характеризується тим, що держава визнає свободу особистості в певній сфері відносин, яка віддана на розсуд індивіда і не може бути об'єктом домагань держави. Вона забезпечує, нагадаємо, так звану негативну свободу. Ці права, будучи атрибутом кожного індивіда, покликані юридично захистити простір дії приватних інтересів, гарантувати можливості індивідуального самовизначення і самореалізації особистості.

Для термінологічного визначення важливо з'ясувати основну ознаку цієї групи прав людини – безпосередньо пов'язані з тілом людини. Аналізується, що розуміти під поняттям тіла людини, та вказується на його співвідношення з поняттям тілесності. У висновку вказано, що говорячи про право людини розпоряджатися своїм тілом, можна мати на увазі: 1) право вирішувати особливості функціонування та зовнішнього виразу цілісного тіла як людського організму; 2) право

